

Світлана Іваницька

доктор історичних наук, завідувач кафедри права
та соціально-гуманітарних дисциплін,
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій
(Запоріжжя, Україна), isvetlana@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>

ЮВІЛЕЙ ЯК ФОРМА КОМЕМОРАТИВНИХ ПРАКТИК У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІБЕРАЛЬНО- ДЕМОКРАТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ВНЕСОК СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА

Метою статті є аналіз публіцистичних, мемуарних і наукових текстів Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939) – фундатора національної журналістики, видатного історика літератури й громадських рухів, академіка ВУАН – як важливого джерела щодо відтворення процесу підготовки ювілейних свят і реакції українського суспільства на подібну форму комеморації. Авторка статті доводить, що у фокусі уваги С. Єфремова як суспільного діяча й публіциста повсякчас перебували явища й події, які розглядалися провідниками українського руху як засоби національної маніфестації й демонстрації здобутків української культури перед “світом імперій” (ювілей Д. Мордовця, “свято Котляревського в Полтаві”, ювілей М. Лисенка, ювілей І. Нечуя-Левицького). Свята й ювілеї трактуються в даному контексті як елементи “винайдення традиції” та творення “місць пам’яті”, необхідні складові «українського проекту» на перетині ХІХ–ХХ ст. Зазначається, що однією з форм ушанування видатних діячів та вікопомних подій, у яких брав участь С. Єфремов, було видання колективних праць (так, із нагоди ювілею “Енеїди” І. Котляревського було видано антологію “Вік” та альманах “На вічну пам’ять Котляревському”). Аналіз публіцистичних текстів С. Єфремова здійснено на підставі методології історичної й колективної пам’яті.

Ключові слова: Сергій Єфремов, комеморація, ювілей, “місця пам’яті», публіцистика, покоління, “століття націоналізму”.

У ХІХ ст. – “столітті націоналізму” – в Європі поширилося святкування історичних ювілеїв. Їхня кількість та масштабність дозволяє науковцям іменувати цю добу “віком ювілеїв”, роз-

глядаючи подібні акції як засоби інтеграції й самоідентифікації різних за соціально-економічним і освітнім рівнем спільнот.

Стосовно народів, що у нову добу переживали трансформацію “із селян – в націю”, ювілей набував значення інструменту національної самоідентифікації, ставав засобом формування колективної й історичної пам’яті. Досвід української історії кінця ХІХ – початку ХХ ст. доводить, що комеморативні (поминальні й пошанувальні) практики сприяли формуванню української національної ідентичності, встановленню тривких зв’язків між Наддніпрянською та Наддністрянською Україною, налагодженню комунікації інтелектуалів та “мас”. Ювілей дозволяв підсумовувати професійні, творчі, особові здобутки ювіляра, репрезентувати публічно його досягнення, піднести значущість “героя” свята в соціокультурному просторі “українства”, проголосити (у разі необхідності) його новий соціальний статус, сприяти адаптації в цьому статусі. Інколи ювілей допомагав визначити плани на майбутнє. Ювілей поєднував здобутки минулого з проектами майбутнього, був відбиттям культурного і морального стану суспільства, демонстрував, що це явище, особа або історична подія є вже зафіксованими в культурному контексті нації. Віддаючи данину тому чи іншому діячеві, представники конкретної корпоративної, соціальної чи етнічної групи демонстрували свою прихильність певним ідеалам, моральним цінностям, кристалізували власний “культурний код”. Увага громадськості до ювіляра демонструвала значущість його спадщини для сучасників. Проте доба лихоліття, політична кон’юнктура, зміни в політичному режимі, репресивно-дискримінаційні дії влади ставали чинниками, що провокували зниження уваги до постаті та спадщини ювіляра або до певної події.

Важливим джерелом щодо відтворення підготовки ювілейних свят і реакції українського суспільства на таку форму комеморації є тексти Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939) – фундатора національної журналістики, видатного історика літератури й громадських рухів, академіка ВУАН¹. У пуб-

¹ Біографічний нарис про С. Єфремова й критичний огляд спеціалізованої літератури див.: *Іваницька С.* Публіцистична спадщина Сер-

ліцистичному дискурсі С. Єфремова повсякчас перебували явища й події, що розглядалися провідниками українського руху як засоби національної маніфестації й демонстрації здобутків української культури перед “світом імперій” (ювілей Д. Мордовця, “свято Котляревського в Полтаві”, ювілей М. Лисенка, І. Нечуя-Левицького, М. Шашкевича, І. Франка). Свята й ювілеї можна розглядати як елементи “винайдення традиції” та творення “місць пам’яті” – невід’ємні складові “українського проекту” на перетині ХІХ–ХХ ст.

Публіцистичні тексти С. Єфремова дозволяють простежити механізм конструювання пам’яті української ліберально-демократичної еліти, демонструють інтерес до творення “місць пам’яті”, місць, де пам’ять кристалізується і знаходить свій притулок у поворотні моменти історії. “Це поворотний пункт, коли усвідомлення розриву з минулим зливається з відчуттям розірваної пам’яті, і призводить до того, що почуття безперервності знаходить свій притулок в місцях пам’яті”². Ця теза П. Нора доречна і щодо осмислення феномену “українського проекту”, коли періоди тягlosti та розквіту української культури переривалися дискримінаційними заходами влади (за словами С. Єфремова, “антрактами”), а “притулком” пам’яті ставали ювілейні вшанування, церемонії поховання та могили видатних діячів української культури, пропам’ятні збірки, посвяти в пресових виданнях³. Творення національних “місць пам’яті” відбувалось у межах імперського географічного та ментального просторів, інколи химерним чином переплітаючись у долях окремих діячів українства. Колективна пам’ять такої корпора-

ція Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець ХІХ ст. – 1920 рік): монографія. Херсон: Гельветика, 2018. С. 37–119.

² Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. С. 17.

³ Див.: Іваницька С. Роль Сергія Єфремова в творенні комеморативних практик української спільноти (на матеріалах ушанування пам’яті Бориса Грінченка): 1910–1913 роки // Історіографічні дослідження в Україні. 2018. Вип. 29. С. 19–49.

тивної групи, як українська ліберально-демократична еліта, формувалась як альтернатива “імперській пам’яті”.

Як доводить історичний досвід, активна апеляція до минулого розпочинається тоді, коли “конструктори” або “будителі” нації переходять від академічного до організаційного етапу, а далі до етапу політичного. Найбільша потреба в такій апеляції виникає у кризові періоди, коли усталені образи й міфологеми втрачають переконливість і суспільство (чи корпоративна група) потребує нових. Публічне “згадування” минулого значною мірою діє за логікою календаря. Це особливо очевидно у випадку таких форм, як свята і ювілеї. Свята на честь найбільш важливих історичних подій, набуваючи практик публічних і приватних, служать щорічними нагадуваннями про них⁴. Найбільш стійкі з них стають ритуалами (згідно з Девідом Кертцером, такими слід вважати соціально стандартизовані і повторювані символічні дії).

Найбільш важливими приводами для комеморації є зазвичай “круглі дати” – десятиліття, фази, кратні чверті / половини віку, століття. Символізуючи дистанцію, яка відокремлює соціум від історичної події, ювілеї «запрошують» до підтвердження зв’язку з нею. Німецький дослідник Ян Ассман вважає, що сорок років – це своєрідна межа між різними епохами в колективному спогаді, “це термін, після закінчення якого живий спогад опиняється під загрозою зникнення і як нагальна проблема постають форми культурної пам’яті про минуле”⁵.

Наскільки ця культурна пам’ять поєднується з реальною подією? А. Мегілл зазначає, що коли йде з життя покоління –

⁴ Див.: *Ефремова В. Н.* Государственные праздники как инструменты символической политики: Возможности теоретического описания. Символическая политика: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. отд. полит. науки; Ред. кол.: Малинова О. Ю., гл. ред., и др. Москва, 2014. Вып. 2: Споры о прошлом как проектирование будущего. С. 66–79.

⁵ *Ассман Я.* Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 11.

безпосередній учасник якої-небудь історичної події, пам'ять про цей період історії залишається, але часто разюче відрізняється від конкретних історичних реалій самого об'єкта спогадів. Більш того, історична пам'ять може стати потужним знаряддям у справі пропаганди будь-яких ідеалів, способу мислення і ставлення до минулого. Індивідуальний спогад проходить через інституалізовані процеси, стаючи колективною пам'яттю. А. Мегілл вважає, що відтоді спогади перетворюються на самоцінні об'єкти: "Коли виникає поклоніння, пам'ять в її головному, емпіричному сенсі перетворюється на дещо інше: пам'ять стає комеморацією"⁶. У політичному дискурсі, як і в історіографії, основним форматом репрезентації минулого є наратив – сюжетна оповідь, яка описує ланцюг імовірно причинно-пов'язаних історичних подій⁷.

Свій погляд на значення ювілеїв щодо фіксації й трансляції у пам'яті поколінь вікопомних подій С. Ефремов виклав в "Історії українського письменства" (1911 р.): "Бувають в історії народів дати, які немовби розривають на двоє їхнє життя і кладуть между високу посеред рівного шляху історичних подій. Минувшина осталась по той бік межі, майбутність стелиться по цей, і хоча генетичні зв'язки між ними очевидні для кожної людини, проте зразу ж видно, що історія тут круто звертає з свого попереднього шляху й починає якусь нову путь, дає початок новому напрямку. Немов у фокусі збираються тут, на цьому повороті, тенденції довгих віків, потайна виявляється робота багатьох поколінь. Ті самі тенденції, що не зовсім ясно стояли навіть перед своїми творцями, та сама робота, яка йшла, здавалось, тільки по інерції – враз виступають у зовсім новому світлі від однієї якоїсь події, що за одним разом робить немов підрахунок попередньому й надає глибокої ваги тому, в чому сучасники бачили свою звичайну буденщину. Такі історичні дати вічно стоять живим «указующим перстом» на дорозі поступу, незломним нагадуванням про те, що назад до старого нема

⁶ Мегілл А. Историческая эпистемиология. Москва: Канон+, 2007. С. 110.

⁷ Ефремова В. Н. Назв. праця. С. 17.

вороття, що народ мусить іти все вперед од критичної події і в той бік, у який вона показує”⁸. Сергій Олександрович добре усвідомлював значення комеморативних заходів, й насамперед Шевченкових роковин, а тому зазначав, що під тиском заборони 1876 р., “міцно сповита, Україна все ж зростала на свідомих силах, всередині безупинно йшло формування національних сил, виявляючись то загально-національними маніфестаціями з приводу ювілею й смерті Драгоманова (1895 р.), то першим народним видавництвом Грінченка в Чернігові, то українською белетристикою в «Киевской Старине» (з 1897 р.), то прилюдним святкуванням столітнього ювілею «Енеїди» (1898 р.), то новими видавництвами («Вік» у Києві, «Видавнича спілка» у Львові, «Добродійне товариство» в Петербурзі), то нарешті відомими інцидентами під час археологічного з’їзду в Києві (1899 р.)...”⁹. Зазначив, що вже перші роки ХХ ст. ознаменувались загальним розворушенням навіть на підросійській Україні, припливом нового інтересу до українського письменства. Репресії вичерпали себе до краю й почали під тиском життя послаблюватися. “Концентрація українських громадських сил” дала змогу виступити з такими “показними, як на свій час, національними маніфестаціями”, як ті, що відбулись р. 1903 в Полтаві (відкриття пам’ятника І. Котляревському) або ювілею М. Лисенка в Галичині та Києві¹⁰.

Важливі факти щодо задуму, планування й фінансування ювілеїв зустрічаємо в листовній спадщині провідників українського руху. Так, із листів Є. Чикаленка до М. Аркаса, М. Грушевського, І. Липи, М. Комарова, П. Стебницького, Б. Познанського, С. Єфремова дізнаємося про відзначення ювілеїв Олени Пчілки (1901), М. Лисенка (1903) й І. Нечуя-Левицького (1904). Організаційний комітет із відзначення ювілею 35-літньої праці на музичній ниві М. Лисенка уповноважив Євгена Харлампійовича збирати кошти на подарунок. У листах до М. Аркаса й

⁸ *Єфремов С.* Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. С. 276.

⁹ Там само. С. 565.

¹⁰ Там само. С. 567–568.

Д. Яворницького Чикаленко звертався до кореспондентів із пропозицією долучитися до громадського заходу: популяризувати на Миколаївщині та Катеринославщині ідею збору коштів на пенсію М. Лисенкові. Водночас Є. Чикаленко запропонував М. Аркасові, композитору і музикознавцю, написати музично-критичну статтю про М. Лисенка для “Киевской старины”. У листах він описував програму святкових заходів. Б. Познанському й М. Комарову коротко розповідав про їхнє проведення у Львові 20–21 грудня 1903 р. С. Єфремову Євген Харлампійович повідомляв про відзначення ювілею І. Нечуя-Левицького, а І. Липі – про ювілей Олени Пчілки¹¹.

Особливого значення лідери організації надавали святкуванню 100-літнього ювілею “українського літературного відродження”, вихідною датою якого стала поява у 1798 р. “Енеїди” Івана Петровича Котляревського (29 серпня (9 вересня) 1769, Полтава – 29 жовтня (10 листопада) 1838, Полтава) – письменника, театрального і громадського діяча. Столітній ювілей “Енеїди” було урочисто відсвятковано наприкінці 1898 р. у Львові. Переймалися підготовкою свята й діячі Петербурзької громади. Так, П. Стебницький у листі до Б. Грінченка повідомляв, що 29 жовтня 1898 р. “петербурзькі українці святкують пам’ять Котляревського і століття української літератури” і просив висловити колективною телеграмою здалека, з Чернігова, “спочуття нашому святу”. Текст телеграми до листа додавався. В ньому привертають увагу рядки зі сподіваннями на те, щоб “сей рік стався початком кращих часів для нашого письменства, зв’язаного від неприхильників, занедбаного від своїх”¹².

“Вічно пам’ятний, навіки незабутній в історії України рік 1798, – рік, яким датується народження на світ нової української літератури. Того-бо року в Петербурзі з’явилась на світ неве-

¹¹ *Старовойтенко І. М.* Епістолярна спадщина Євгена Чикаленка // Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 110.

¹² Листування П. Я. Стебницького / упоряд., вступ. ст. і комент. І. О. Демус. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. Москва, 2011. С. 36.

личка книжечка, що виразно починає собою потужний рух до відродження українського народу, що на довгі часи позначила шлях розбурканій думці українській, дала зміст, напрям і форму українському письменству і вперше загадала українському громадянству – та не тільки загадала, а й порішила – велику загадку: кудю йому йти і де ідеалів народного визволення шукати. [...] Не будши, як справедливо завважають, генієм, коли міряти світовим масштабом, Котляревський зробив, проте, величезної ваги, просто-таки геніальне діло, давши свідомий почин молодому свіжому письменству і громадському рухові наново відродженого народу. А такі заслуги не забуваються, і коли український народ кладе й свого щось в загальносвітову скарбницю духового надбання, то треба пам'ятати, що почалось у нас це з Котляревського”, – писав 1909 р. про дату народження нової української літератури С. Єфремов¹³. У своїй “Історії...” трактував значення цього ювілею як переломного моменту в історії “національного пробудження” (по суті, “конструювання” модерної ідентичності)¹⁴. У Києві святкування відбулось 1898 р. на “спільній” публічній російсько-українській території – в помешканні “Літературно-артистичного товариства”. Як свідчив С. Єфремов, цей захід, як і щорічні Шевченкові роковини, обернувся в “гучну національну маніфестацію”¹⁵.

Журнал “Киевская старина” (том 62, кн. 7–8 за липень–серпень) був присвячений пам'яті І. Котляревського. Число відкривалося меморіальною посвятою (с. III–XI), далі йшли дві великі розвідки І. Стешенка (“И. П. Котляревский и Осипов в их взаимоотношениях” та “И. П. Котляревский в свете критики”), нотатки “Домик И. П. Котляревского в Полтаве” (пояснення до малюнка Т. Шевченка). У відділі “Документы, известия и заметки” вміщено матеріал Г. Вашкевича “Два письма о Котля-

¹³ *Єфремов С.* Котляревський // Єфремов С. Літературно-критичні статті [упоряд., передм. і прим. Е. С. Соловей]. Київ: Дніпро, 1993. С. 121–141.

¹⁴ *Єфремов С.* Історія українського письменства. С. 276.

¹⁵ *Єфремов С.* Щоденник. Про дні минулі (спогади). (1.01.1895–4.02.1896) / Упоряд., вступ. ст. І. Гирича. Київ: Темпора, 2011. С. 436.

ревском”. Праця Івана Стешенка “И. П. Котляревский в свете критики” друкувалась в наступних числах журналу (кн. 9–12). У кн. 9–12 вміщена у додатках “Енеїда” Котляревського. У томі 64 (кн. 1) (1899 р.) у розділі “Летучие заметки” оприлюднено звіт “Празднование столетия возрождения украинской литературы” (відділ 2, с. 20–23).

Однією з форм ушанування видатних діячів та вікопомних подій було видання колективних праць. З приводу ювілею “Енеїди” зусиллями старшого й молодшого поколінь українського руху було видано антологію “Вік”. С. Єфремов, безпосередньо причетний до її появи, розповів про це у споминах і публіцистичних працях. Фактичний бік справи виглядав наступним чином. Напередодні ювілею, 1897 р. О. Кониський, у салоні якого повсякчас гуртувалась молодь, запропонував видати збірку зразків української поезії за 100 літ. За рік збірник було виготовлено і С. Єфремов “сам, ні з ким не радившись, бо члени гуртка пороз’їздились тоді на Різдвяні свята, дав йому назву «Вік» і з сокрушеним серцем послав його в кінці грудня 1898 року до петербурзької цензури. Надій, проте, що цей наш «Вік» перейде через цензуру, не було у мене ніяких”. Але місяців зо три громада дістала від Стебницького звістку, що “Вік” дозволено; незабаром прийшов до Києва і цензурований рукопис¹⁶. “Поки митарствував додаток, ми тим часом клопоталися про технічні заходи для друкування «Віку». А справа була з цим важкенька, якої нам досі ще не доводилось підіймати на свої плечі: це вже була не брошура в аркуш–два друку, а солідна книга, та й видати її нам хотілось як справжнє «ювілейне», хоч і не зазначаючи про те страху ради цензурного, видання”. Єфремов детально оповідає про доопрацювання видання, підкреслює колективний характер роботи, креативну роль О. Лотоцького, згадує про субсидію у 200 крб., яку надала Всеукраїнська організація (“але це була, певна річ, крапля в морі”), розсилку оповісток майбутнім читачам, жвавий інтерес, який викликала книжка, настрої очікування серед українського гро-

¹⁶ Там само. С. 447.

мадянства, несподівано гучний успіх, комерційний зокрема (на осінь 1900 р. в книгарні не було жодного примірника)¹⁷.

С. Єфремов, що прочитав “Енеїду” ще в уманській бурсі і був вражений неймовірними пригодами Енея, згодом знову й знову повертався до аналізу творчості І. Котляревського, визначення його місця в українській культурі. Виступав у початковий період своєї журналістської діяльності переважно на сторінках львівського “Літературно-наукового вістника” і “Киевской старины”. У 1900 р. С. Єфремов вмістив у “Літературно-науковому вістнику” невеличку замітку про виступ у Полтаві історика Олександри Єфименко з лекцією про Котляревського “в його історичних обставинах”¹⁸. Наскільки нам відомо, це була його перша публікація про письменника. Далі він уважно відстежував усе, що писали про І. Котляревського як “першого діяча українського письменства”¹⁹, пропагував потребу публічного ушанування його пам’яті (В справі пам’ятника Котляревському. *Літературно-науковий вістник*. 1900. Т. XII. Кн. 11. [Хроніка і бібліографія]. С. 182; Чи буде коли поставлено пам’ятник Котляревському? *Літературно-науковий вістник*. 1902. Т. XVII. Кн. 2. [Хроніка і бібліографія]. [І. З літератури і науки]. С. 23; До історії пам’ятника Котляревському. *Літературно-науковий вістник*. 1902. Т. XVIII. Кн. 6. [Хроніка і бібліографія]. С. 37). С. Єфремов порушив у пресі питання про встановлення погруддя І. Котляревському в Полтаві. У листопаді 1900 р. говорив про те, що “треба подякувати Полтавському земству за його добрі заходи коло упорядкування могили першого українського поета,

¹⁷ Там само. С. 448–455.

¹⁸ Див.: *Єфремов С.* Відчит д-ки Єфименко про Котляревського // *Єфремов С. Personalia: Публіцистика 1899–1917 років (“Значущі Інші”: статті, посвяти, силуетки, некрологи, рецензії, полеміка): в 2-х томах.* Т. 1 / Упоряд. С. Г. Іваницька. Запоріжжя–Херсон: Грінь Д. С., 2016. С. 369–370.

¹⁹ *Єфремов С.* Нова стаття про Котляревського // *Єфремов С. Personalia...* Т. 1. С. 370.

бо старий надгробок, поставлений р. 1869, був напів уже зруйнований і розвалений”²⁰.

Щодо передісторії важливої події, у споминах Сергій Олександрович зазначав, що з’їзд Всеукраїнської організації в серпні 1903 р. найбільш уваги звернув на свято відкриття пам’ятника Котляревському в Полтаві, призначене на 29 серпня (ст. ст.) того ж року. З’їзд ухвалив “зробити це свято національною маніфестацією, доручивши Раді і всім громадам на місцях, а надто Полтавській, використати це свято українського письменства для якнайбільшого заманіфестування українства. Почалася жвава робота, всюди давано знати про подію, запрохувано до Полтави, де мав бути великий з’їзд українських сил і в образі делегацій од усяких установ та громад, і як поодиноких людей. Звичайно, Київ вів перед”. Єфремов згадував про значну кількість гостей із Галичини (К. Паньківський, Ю. Романчук, К. Студинський, Є. Левицький, В. Стефаник, М. Кордуба та ін.), з ними він здебільшого вже зустрічався під час свого двомісячного перебування в Галичині на початку 1903 р.²¹. С. Єфремов дав у мемуарах узагальнену оцінку вікопомної події: “Розмах, якого придбав український виступ у Полтаві, набув просто історичного значіння, бо вперше появив на сцені українське громадянство, з’єднане, дисципліноване й дуже своєю дисциплінованістю. Воно зробило величезне вражіння на людей сторонніх і декого з них перевело в табір український. Ще більше було вражіння в українських кругах, які й самі такого не сподівалися розмаху і, злічивши свої сили, знайшли їх далеко більшими, ніж думали доти. Це надавало певности дальшим виступам, а деякі з них там і створили. До таких виступів належить другій по черзі, голосний з того часу, – святкування Лисенкового ювілею”²².

Хроніка подій виглядала наступним чином. 30 серпня 1903 р. у Полтаві відбулося урочисте відкриття пам’ятника письмен-

²⁰ *Єфремов С.* В справі пам’ятника Котляревському // *Єфремов С. Personalialia...* Т. 1. С. 371.

²¹ *Єфремов С.* Щоденник. Про дні минулі (спогади). С. 543.

²² Там само. С. 543–544.

никові. Це була перша публічна національна маніфестація, на яку прибуло багато представників української інтелігенції, зокрема з Галичини й Буковини. У відповідь на заборону місцевої адміністрації читати вітальні адреси українською мовою відбулась публічна демонстрація протеста – потенційні оратори відмовились оголосити свої тексти²³. Від Всеукраїнської організації були присутніми М. Дмитрієв, Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Комаров, Олена Пчілка, Леся Українка та інші відомі письменники. Під свіжим враженням яскравої події С. Єфремов опублікував в “Киевской старине” (1903, кн. 10) статтю “Свято української інтелігенції”, датовану 21–22 вересня 1903 р.²⁴ Щодо історії створення та відкриття пам’ятника, то Єфремов, не заглиблюючись у деталі, одсилав читача до статті полтавського адвоката й діяча місцевої громади М. Дмитрієва²⁵. Сергій Олександрович окреслив значення святкування та висловив погляд на роль і місце ювілейних заходів у “національному будівництві”. Публікація Єфремова отримала широкий розголос. Єфремовські оцінки відображали не лише його точку зору, але й настрої однодумців із Всеукраїнської організації в цілому. Безумовно, вони вплинули на фіксацію “образу” події в колективній та історичній пам’яті українців. Принаймні, визначення полтавських серпневих днів як “свята української інтелігенції” знайшло широкий вжиток у мемуарній та науково-популярній літературі. Видавництво “Вік”, одним із активних діячів якого був С. Єфремов, у 1904 р. випустило альманах “На вічну пам’ять Котляревському”.

Згадки про “свято Котляревського” Єфремов вмістив також у літературно-науковому збірнику “Привіт Ів. Франкови в сорок-

²³ *Дорошенко Д.* Нарис історії України: в 2-х томах. Т. 2. (Від половини XVII ст.). Київ: Глобус, 1991. С. 319; ЦДІА України в Києві. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 390.

²⁴ Див.: *Єфремов С.* Personalia... Т. 1. С. 372–376.

²⁵ *Дмитрієв Н.* К истории открытия памятника И. П. Котляревскому в г. Полтаве // Киевская старина. 1903. Т. 83. Кн. 10. Отд. 1. С. 153–167.

літте його письменської праці” (Львів, 1916)²⁶. У статті, написаній з нагоди 150-річчя від дня народження І. Котляревського (1919 р.), він згадував “пам’ятні дні” 1898 і 1903 років, “коли літературні дати стали ніби джерелом громадського розворушення й приводом для підрахунку сил, що стоять «на сторожі коло їх, малих отих рабів німих», людського їм життя шукаючи”²⁷.

Отже, на початку 1900-х років і надалі “дні Котляревського в Полтаві” трактувалися як своєрідна політична демонстрація, симптом пробудження української громадськості та її консолідації.

Одним із перших у перехідну для організованого українства добу було відзначено ювілей 40-річної літературної діяльності письменника Данила Лукича Мордовцева (Мордовця) (1830–1905). С. Єфремов сприяв підготовці цих ювілейних заходів, про що свідчить лист О. Лотоцького до нього за січень 1905 р.: “Ювілей діда [ідеться про Д. Мордовця – С. І.] буде 22 січня. Лаштується він купно з російськими представниками, з яких до ювілейного комітету входять: Вейнберг, Ламанський, Тагинцев, Глінський. Треба, щоб з Києва було кілька привітань. Друковані оповістки про ювілей розішлю сими днями на різні адреси до Києва, а Ви там підганяйте”²⁸.

Коли С. Єфремов приїздив у березні 1905 р. на нараду журналістів у Петербурзі, то завдяки О. Лотоцькому (який мав до Д. Мордовця якусь справу й хотів показати гостю популярного “діда”), мав нагоду поспілкуватися з письменником. Згодом зафіксував цей факт у своїх мемуарах: “Ми на хвилинку, по дорозі, хапаючись, забігли на Столярний переулок. Ми привіта-

²⁶ Републікація: *Єфремов С.* На святі Котляревського (З згадок самовидця) // Київська старовина. 1998. № 5. С. 150–159.

²⁷ *Єфремов С.* Фенікс (1769–1919) // С. Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.): У двох т. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник), Г. Басара-Тилішак, В. Бойко, В. Скальський. Київ: Дух і Літера; КМБС, 2014. Т. 2: 9 травня 1918 р. – 30 травня 1920 р. С. 354.

²⁸ Відділ рукописів та текстології ІЛ НАНУ. Ф. 120. № 259. Автограф. Арк. 1–2.

лись, перекинулись кількома звичайнісенькими словами – і побігли далі. Побігли од цього минулого, перейденого в українстві, до невідомого майбутнього, назустріч, може, ясному сонцю, а може, й темряві тяжких-тяжких пригод. Тоді вірилось, що – ясному сонцю”²⁹.

Прижиттєві ювілеї видатних діячів національної культури розглядалися Єфремовим та його однодумцями по федеративній спілці громад – Загальній українській безпартійній демократичній організації (ЗУБДО) (1897–1904 рр.) – не лише як привід для демонстрації “української ідеї” і залучення до своїх лав нових прибічників, але й засіб підтримки її “патріархів”. Одночасно це був елемент “винайдення традиції”, шанс створити міцний ланцюжок поколінь. Розглянемо більш детально цей сюжет на прикладі святкування ювілею Миколи Лисенка у 1903 р. Ціну праці Лисенка й значення його як митця розуміли добре всі українські громадяни. Свою любов виявили вони під час двох ювілеїв творчої діяльності М. Лисенка: 25-літньому 1893 р. і 35-літньому 1903 р., а також на його похороні³⁰. Підготовча робота до святкування розпочалась заздалегідь, про що свідчать епістолярні джерела. Так, Є. Чикаленко в червні 1902 р. у листі до Д. Яворницького з приводу наближення 35-річного ювілею творчої діяльності М. Лисенка пропонував зробити композиторові колективний грошовий подарунок:

На сторінках “Літературно-наукового вістника” С. Єфремов подавав інформацію про початок організаційної роботи української громади: “На сей рік припадає 35-літній ювілей артистичної діяльності славного нашого композитора Миколи Лисенка: перша його праця, «Збірник українських пісень», вийшла р. 1868 в Липську. З того часу він невтомно працював над збиранням, обробленням та виданням українських народних мотивів, уділяючи також досить часу й сил і на власну самостійну

²⁹ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). С. 573.

³⁰ Перший ювілей випав на часи царювання Олександра III, добу реакції, коли на всіх “язиках” усе мовчало. Про нього написав А. Кримський у журналі “Этнографическое обозрение” за 1893 р. Але другий ювілей було відсвятковано надзвичайно бурно.

творчість. Заслуги його для української штуки загально відомі, ім'я його занадто популярне й поважане, щоб про їх тут говорити. Згадаємо тільки, що ювілей святкуватиметься в Києві восени сього року. Є певна чутка, що прихильники славної діяльності нашого Бояна мають замір зробити йому національний дарунок, жертви на який приймає редакція місячника «Киевская Старина» (у Києві). Отже, треба сподіватися, що свідомі Українці і по той і по сей бік кордону широко пристануть до такого заміру і зуміють достойно вшанувати заслуги невеликого працівника на користь рідного краю»³¹. Згодом С. Єфремов засвідчить у мемуарах, що “до ювілею готувалися, збирали, наприклад, кошти на «національний дарунок» славному музиці. Стара Громада – себто найближчі товариші Лисенкові – вже заздалегідь заходила коло того, щоб одсвяткувати ювілей якнайбучніше; про те ж дбала Рада організації. Але до свята Котляревського ніхто не уявляв собі, якого розмаху може набути національне свято, і те піднесення, що виявилось в Полтаві, ухвалено було використати й на святі Лисенковому, щоб не дати охолонути національному ентузіазмові. Галичане, з якими говорено про недалекий ювілей, вперше запропонували в Полтаві, щоб ювілят завітав до Галичини, обіцяючи упорядкувати «королівську» зустріч»³². Сергій Олександрович увиразнював такий істотний момент, що після Полтавського свята ювілей Лисенка розглядали вже як майбутню “національну маніфестацію”³³. У листопаді 1903 р. київський та львівський ювілейні комітети узгодили план дій та подорожі до Галичини. Від Київської громади ювіляру призначили супровід – Є. Чикаленка та С. Єфремова. У дорогу вирушили 21 грудня (за н. ст.) через Волочиськ. С. Єфремов детально відтворив хід подій, зафіксував зустрічі з М. Грушевським, Ф. Вовком та І. Франком.

³¹ *Єфремов С.* Ювілей Миколи Лисенка // *Єфремов С. Personalia: Публіцистика 1899–1917 років: “Значущі Інші”: статті, посвяти, сильветки, некрологи, рецензії, полеміка): в 2-х томах / Упоряд. С. Г. Іваницька. Т. 2.* Херсон: Видавничий дім “Гельветика”, 2018. С. 42.

³² *Єфремов С.* Щоденник. Про дні минулі (спогади). С. 544.

³³ Там само.

Святкування розпочалося 22–29 листопада 1903 р. у Галичині та на Буковині, продовжилося 17–20 грудня 1903 р. в Києві, на початку 1904 р. – у Баку, Вінниці, Кременчуці, Полтаві, Чернігові, Лубнах, Тифлісі. 17 лютого 1904 р. ювілейний вечір відбувся у Петербурзі. У Львові та Києві – обох українських столицях – ювілей набув характеру всеукраїнського свята-маніфестації. На свято до Львова запрошено й самого ювілянта, який те запрошення прийняв і прибув у Галичину в супроводі Євгена Чикаленка та Сергія Єфремова. Приїзд Лисенка на Галичину перетворився на всенародне свято. На вокзалах Львова, Станіславова, Коломиї, Чернівців М. Лисенка зустрічали, як народного композитора, поряд із Шевченком його називали другим Кобзарем всієї України, у музиці якого вбачали один із найдієвіших засобів пробудження національної свідомості й духовного розвитку. Дорога ювілянта за кордоном, як тільки він вступив на галицьку землю, стала безперервною низкою овацій, щирих привітань та виявів масового народного захоплення. Є. Чикаленко про цю подію писав: “1903 року, коли у Львові організовано було святкування ювілею М. Лисенка і запрошено його на те свято, то Лисенко запропонував мені і Єфремову, як людям незайнятим службою, поїхати разом з ним, і ми охоче згодилися ... На кордоні у Волочиську Лисенка стріла делегація, в Тернополі вже великий натовп інтелігенції, а ввечорі, у Львові, Лисенка на вокзалі стріли делегації від ріжних інституцій і сила народу, що вітав його голосними вигуками – «слава». З вокзалу Лисенка повіз Вол. Шухевич до себе, а ми з Єфремовим поїхали до готелю. Не буду описувати тих грандіозних концертів, які впоряджені були у великому театрі та в інших помешканнях в честь Лисенка, в ложу якого запрошувано було й нас. [...] На бенкеті в честь Лисенка була величезна кількість народу, безконечне число промов, на які врешті відповідав і Лисенко дуже коротенько, бо промовець з його був слабенький. Після одвітної промови Лисенка почалися промови в честь нас, представників з України, що сиділи всі троє коло Лисенка. [...] Єфремов теж відмовився, бо тоді він ще не звик публічно говорити; зоставалося відповідати мені, але я промовець ще слабший за Лисенка і ніколи не промовляв прилюдно [...] Нічого було робити, і

я мусів встати і сказати кілька слів про те, що як колись Січ давала захист у себе всім, незадоволеним порядками на Україні, так тепер Галичина дає притулок нашому письменству, яке колись послужить до відродження нашої нації, і закінчив словами, що ми виховалися в країні, де «від молдаванина аж до фіна, на всіх язиках все мовчить», а тому я не звик говорити публічно»³⁴.

Стосовно значення цієї події у піднесенні статусу української культури в Австро-Угорщині, С. Єфремов уважав, що «ювілей підігрів громадські настрої в Галичині і притяг деяку вагу навіть польських, взагалі холодно-ворожих та байдужих, кругів...»³⁵ На Різдво святкували ювілей Лисенка у Києві, і це знову був «тріумф в інших, менш, може, блискучих, але глибших формах», і ця подія прикувала «загальну увагу до українства. Це був немов дальший протяг полтавського свята, але без адміністративного вже втручання. Говорили сміливо про відродження українського народу, висловлювали надії, що не за горами вже ясне сонце для нього. Другий за такий короткий час перегляд українських сил вдався якнайкраще і бадьорі тільки міг збудити думки»³⁶. Велику роль відігравала особа самого ювіляра, що в силу особливостей своєї чарівної вдачі був улюбленцем громадянства і природнім чином ставав об'єднуючим центром «усіх українців». Отже, у даному випадку «особисте тут щасливо поєдналось з громадським, і в цілому Лисенків ювілей значно підняв духа й полегшив тяжку російську атмосферу – єднанням з Галичиною та ознаками прокиду серед громадянства»³⁷.

У Києві ювілейні свята розпочалися 19 грудня 1903 (за ст. ст.) (1 січня 1904 за н. ст.) у театрі Бергоньє. Труппа Саксаганського і Садовського поставила оперу «Чорноморці». Після вистави було виконано кантату «Б'ють пороги», а далі вся труппа вітала ювіляра й піднесла йому срібний вінок. 20 грудня у

³⁴ Чикаленко Є. Спогади 1861–1907). Нью-Йорк: УВАН, 1955. С. 331–335.

³⁵ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). С. 546.

³⁶ Там само. С. 547.

³⁷ Там само.

великій розкішній залі “Купеческого собрания” відбулася центральна частина київських свят, яких улаштування взяло на себе “Київське Літературно-Артистичне Товариство”, членом якого був і сам ювіляр та й багато київських українців. Перед 8-ю годиною вечора велика зала була переповнена гостями, зібраними з усіх кінців України. Особливу увагу звертали на себе селянські делегати з Галичини та Буковини у своєму мальовничому народному одязі.

“В чарівному вбранні, в яке зодягла її твоя мистецька рука, – констатувалось в адресі від київського видавництва «Вік», – українська пісня народня розійшлася поміж усіма слов’янськими народами й навіть по-за межами Слов’янщини, всіх чаруючи своєю красою, у всіх викликаючи симпатії до України, усім розповідаючи про народ, який під сірою вбогою свитиною викохав-виносив ту голосну та правдиву, як господа слово мелодію... «Пісня до правди доходить», як промовляє наш народ, а твоя пісня тим і велика, що в кожній непокаліченій душі будить любов до рідного краю та його безталанного народу”³⁸.

С. Єфремов докладно описав перебіг лисенківського свята у статті “Торжество украинской песни” (*Киевская старина. 1904. Т. 84. Кн. 1*): “Очевидно – «не бездарна та природа, не загинув ще той край», які висувають з-поміж себе таких діячів, як І. П. Котляревський й М. В. Лисенко, і якщо перший є батьком української літератури, то другого по справедливості можна назвати батьком української музики”³⁹.

Чому такий широкий розголос мав 35-річний ювілей творчої діяльності М. Лисенка, яким було його дійсне місце в розгортанні “українського проекту”? Чому так детально висвітлив його в пресі С. Єфремов та неодноразово згадували у розповідях про

³⁸ Цит. за: *Новицький О. М. В. Лисенко в світлі відносин до нього сучасників на Україні / Збірник Музею діячів науки та мистецтва України. Том I, присвячений Миколі Лисенкові. (Збірник Історично-філологічного відділу Всеукр[аїнської] академії наук № 94). Київ, 1930. С. 117–122.*

³⁹ *Єфремов С. Торжество украинской песни // Єфремов С. Personalia... Т. 2. С. 42–51.*

недавнє минуле діячі різних спрямувань? Концептуальне пояснення “культурного коду” такого роду подій знаходимо в працях сучасних теоретиків націй та націоналізму. Як зауважує Ентоні Сміт, у добу “масової націоналістичної мобілізації” відбувається так зване “перепривласнення своєї культури”. Процес народнокультурної мобілізації, розпочавшись із повернення “стародавньої етноісторії”, плекання самобутності, почуття власної гідності, шанування мови як “самобутнього символічного коду”, поширюється й на інші сфери – музичне мистецтво, танець, кіно, малярство, скульптуру й архітектуру, національне “привласнення” красвидів, історичні монументи й музеї, конструювання національної політичної символіки й міфології. Теоретик націй і націоналізму акцентує, що “візуальні мистецтва й музика мали особливе значення в кристалізації самобутніх національних образів і їхньому поширенні на більшу аудиторію”⁴⁰. Не був винятком і український випадок націєтворення.

Подією, що отримала помітний громадський резонанс, став також ювілей видатного українського письменника Івана Семеновича Нечуя-Левицького (грудень 1904 р.). У його життєвому світі виразно простежується зв'язок і протидія поколінь. Сам він – представник покоління “українських шістдесятників”. “Людина 1840-х” П. Куліш сприяв його першим публікаціям і одним із перших привітав талант письменника (“Слівце од видавництва” до львівського видання “Повістей” Нечуя 1872 р.). Так само високо десять років потому оцінив його й М. Костомаров.

Згідно зі свідченнями П. Куліша, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, Є. Чикаленка, М. Грушевського, О. Лотоцького, С. Єфремова до кола творів літератури та публіцистики, які спричинилися до української самоідентифікації зазначених осіб, входили “Енеїда” І. Котляревського, поезії Т. Шевченка, статті М. Костомарова, журнали “Основа” та

⁴⁰ *Сміт Е.* Нації та націоналізм у глобальну епоху. Київ: Ніка-Центр, 2013. С. 97.

“Киевская старина”, повісті І. Нечуя-Левицького, передусім його “Хмари”⁴¹. В уманській бурсі Єфремов прочитав “Кайдашеву сім’ю», “Дві московки”, “Бабу Параску та бабу Палажку”, у семінарські роки, на початку 1890-х, “Хмари” та інші повісті Нечуя.

У споминах “Про дні минулі” Єфремов згадує про першу зустріч із улюбленим письменником – було це орієнтовно наприкінці 1892 р. Левицький “з усіх письменників, що я знав, найменш скидався на оракула чи глашатая неземних істин”, а мова господаря його просто вразила – “вперше почув я чисту, образну, бездоганну українську мову в Києві. І я полубив цього маленького симпатичного дідуся з першого ж побачення і завжди почував до його якусь інтимну близькість – і тоді, коли він вітав мене з першим моїм дебютом на літературному полі, і тоді навіть, коли він добродушно, але уперто обстоював свою фантастичну граматику. Серце не держало зла проти його. Але особисто він не підійшов до того ідеалу образу письменника, який я був намалював у своєму юнацькому серці”, – свідчив Єфремов⁴². Він пригадує ще два візити – один з гуртом колядників 1903-го, другий – після ювілею Нечуя 1904 р. Єфремов не був у Києві під час святкування (перебуваючи у громадських справах у Петербурзі) й привітав письменника вже на квартирі, і той сам розповів йому подробиці ювілею. Єфремов вважав, що ювілей Нечуя розглядався як привід для публічного виставлення українських домагань, передусім свободи слова та преси, отже його й було одсвятковано “прилюдно великим – першим чисто українським – бенкетом... Мені оповідали потім, що бенкет вийшов дуже гарним та імпазантним, а сам ювілят, мов дитина, радів численним привітанням”⁴³.

Але, зауважував Єфремов, “видко було, що вже не його час наставляв – час, який інших вимагав борців, а йому особисто міг

⁴¹ Див.: *Гирич І.* Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. Київ: Український письменник, 2014. С. 196–197.

⁴² *Єфремов С.* Щоденник. Про дні минулі (спогади). С. 371–372.

⁴³ Там само. С. 569.

саму гризоту принести та розчарування. І майже не цілих останніх тридцять років його життя вага була вся в минулому, а він цього не розумів і акуратно писав нові речі, вже нікому не потрібні, так само акуратно поправляв на гірше старі й був живим образом боротьби поколінь”⁴⁴.

У літературно-критичному нарисі “Бытописатель пореформенной Украины (К 35-летнему юбилею литературной деятельности И. С. Нечуя-Левицкого)” (*Киевская старина*. 1905. Т. 88. Кн. 1) Єфремов подав характеристику його творчості та проінформував громадськість про святкування, яке відбулося в дні так званої “весни” кн. П. Д. Святополка-Мирського, нового міністра внутрішніх справ, який намагався проводити ліберально-консервативну політику “довіри” між владою та громадськими виборними інституціями. “У грудні минулого року українське суспільство святкувало 35-річний ювілей одного з видатних своїх письменників – Івана Семеновича Левицького. Рідкісна особа серед сучасних українських діячів користується такою широкою і цілком заслуженою популярністю на Україні, як автор безсмертних «баби Параски та баби Палажки», «Кайдашевої сім’ї», «Старосвітських батюшок и матушок» і багатьох інших творів, і тому ювілей його об’єднав всіх представників українського суспільства, які зійшлися на ювілейному торжестві в Києві, щоб «єдиними устами і єдиним серцем» вшанувати улюбленого письменника. Але і крім суто літературних заслуг, м’яка, симпатична, чуйна особистість його, що стоїть поза всякими партійних суперечок і особистих рахунків, багато сприяла цій одностайності, що проявилася на ювілейному вшануванні”⁴⁵. Ця “відлига” виявилася швидкоплинною, але українське громадянство зуміло скористатися нею як “вікном мож-

⁴⁴ Там само. С. 373. Також див. с. 569–570. Ці думки С. Єфремов докладніше розвинув у монографії “Іван Левицький-Нечуй” (Київ: Слово, 1924).

⁴⁵ *Ефремов С.* Бытописатель пореформенной Украины (К 35-летнему юбилею литературной деятельности И. С. Нечуя-Левицкого) // *Єфремов С. Personalia...* Т. 2. С. 92.

ливостей” і репрезентувати вимоги щодо зняття цензурних кайданів із українського друкованого слова.

Показово, що згодом у мемуарах, щоденниках, есеїстиці, меморіальних збірках відбувався процес ретрансляції та мультиплікації згаданих подій, а самі події поступово ставали міфом. Міфи і символи забезпечували тяглість українського руху. “Десь у когось з відомих авторів, – писала Л. Старицька-Черняхівська, – не пам’ятаю тільки в кого, натрапила я на надзвичайно влучну думку: «Щасливий той нарід, в кого не переривається традиція». Традиція – живець нації, вона зростає, набирає нових форм, але як зародок в’яже новий організм з попереднім і дає йому силу життя. Тоді, в наші часи традиція не переривалась. Старі громадяне, як старші товариші, раділи за нас, а ми прислухалися до їх голосу – праця була спільною”⁴⁶. Переконливим свідченням спільної праці по “винайденню” та збереженню традиції було впродовж “довгого ХІХ-го століття” творення “місць пам’яті” та святкування ювілеїв діячів “українського відродження”, про що свідчить аналіз публіцистичних і мемуарних текстів Сергія Єфремова – одного з найбільш активних і талановитих представників генерації 1890-х рр.

REFERENCES

1. Assman, Ya. (2004). *Kulturnaya pamyat: pismo, pamyat o proshlom i politicheskaya identichnost v visokih kulturah drevnosti*. Moskva: Yaziki slavyanskoi kulturi. [in Russian].
2. Chykalenko, Ye. (1955). *Spohady (1861–1907)*. New-York. [in Ukrainian].
3. Demuz, I. O. (Ed.). (2011). *Lystuvannja P. Ya. Stebnytskoho*. Korsun-Shevchenkivskyy: FOP Havryshenko V. M. [in Ukrainian].
4. Dmitriev, N. K. (1903). K istorii otkrytiya pamyatnika I. P. Kotlyarevskomu v g. Poltave. *Kievskaya starina*, (10), 153–167. [in Russian].

⁴⁶ *Старицька-Черняхівська Л. В. І. Самійленко (Пам’яті товариша) // Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. Київ: Наукова думка, 2000. С. 805.*

5. Dorochenko, D. (1991). *Narys istorii Ukrainy* (Vol. 2: Vid polovyny XVII st.). Kyiv: Hlobus. [in Ukrainian].

6. Efremova, V. N. (2014). Gosudarstvennie prazdniki kak instrumenti simvolicheskoi politiki. Vozmojnosti teoreticheskogo opisaniya. In Mali-nova O. Yu. (Ed.). *Simvolicheskaya politika* (Vol. 2: Spori o proshlom kak proektirovat, pp. 66–79). Moskva. [in Russian].

7. Hyrych, I. (2014). *Ukrayinski intelektualy i politychna okremishnist (sередyna XIX – pochatok XX st.): monohrafiia*. Kyiv: Ukrajinskyi pysmennyk. [in Ukrainian].

8. Hyrych, I. (Comp.) (2011). *Jefremov S. Shchodennyk. Pro dni mynuli (spohady)*. (1.01.1895–4.02.1896). Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

9. Ivanytska, S. (2018). *Publicystychna spadshchyna Serhiia Yefremova v konteksti suspilnykh transformacii: istoryko-biohrafichni aspekty (kinets XIX st. – 1920 rik): monohrafiia*. Kherson: "Helvetyka". [in Ukrainian].

10. Ivanytska, S. (2018). Rol Serhiia Yefremova v tvorenni komemora-tyvnykh praktyk ukraïnskoi spilnoty (na materialakh ushanuvannia pa-miati Borysa Hrinchenka): 1910–1913 roky. *Istoriografichni doslidzennja v Ukraini*, (29), 19–49. [in Ukrainian].

11. Ivanytska, S. H. (Comp.). (2016). *Yefremov S. Personalia: Pub-litsystyka 1899–1917 rokiv ("Znachushchi Inshi": statti, posviaty, sylvetyky, nekrolohy, retsenzii, polemika)* (Vol. 1). Zaporizhzhia– Kherson: Hrin D. S. [in Ukrainian].

12. Ivanytska, S. H. (Comp.). (2018). *Yefremov S. Personalia: Pub-litsystyka 1899–1917 rokiv ("Znachushchi Inshi": statti, posviaty, sylvetyky, nekrolohy, retsenzii, polemika)* (Vol. 2). Kherson: Vydavnychi dim "Hel-vetyka". [in Ukrainian].

13. Megill, A. (2007). *Istoricheskaya epistemologiya*. Moskva: Kanon+. [in Russian].

14. Nora, P. (1999). Problematika mest pamyati. In Nora P., Ozuf M., Pyuimej J. de, Vinok M. *Franciya: pamyat* (pp. 17–50). Sankt-Peterburg. [in Russian].

15. Novytskyi, O. M. (1930). *V. Lysenko v svitli vidnosyn do noho suchasnykiv na Ukraini*. Zbirnyk Muzeiu diiachiv nauky ta mystetstva Ukrainy (Vol. 1: prysviachenyi Mykoli Lysenkovi, p. 117–122). Kyiv. [in Ukrainian].

16. Smit, E. (2013). *Nacii ta natsionalizm u hlobalnu epokhu*. Kyiv: Nika-Centr. [in Ukrainian].

17. Starovoitenko, I. M. (2007). Epistoliarna spadshchyna Yevhena Chykalenka. *Ukrajinskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Jour-nal*, 1, 104–117. [in Ukrainian].

18. Starytska-Cherniakhivska, L. M. (2000). *Dramatychni tvory. Proza. Poezija. Memuary*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
19. Yefremov, S. (1925). *Ivan Levytskyi-Nechui*. Leiptscyh: Holovna ukrajinska nakladnia. [in Ukrainian].
20. Yefremov, S. (1993). Kotliarevskiy. In Solovei E. S. (Comp). *Jefremov S. Literaturno-krytychni statti* (pp. 121–141). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
21. Yefremov, S. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva*. Kyiv: Femina. [in Ukrainian].
22. Yefremov, S. (1998). Na sviati Kotliarevskoho (Z zhadok samovydcia). *Kyivska starovyna*, (5), 150–159. [in Ukrainian].
23. Yefremov, S. (2014). Feniks (1769–1919) In Verstiuk V. (Ed.) Jefremov S. *Publicystyka revoliucinoi doby (1917–1920 rr.)* (Vols. 1–2). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Svitlana Ivanytska

Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of Law and Social and Humanitarian Sciences of the Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies (Zaporizhzhya, Ukraine),
isvetlana@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>

ANNIVERSARY AS A FORM OF COMMEMORATIVE PRACTICES OF THE UKRAINIAN LIBERAL-DEMOCRATIC ELITE: CONTRIBUTION BY SERGII YEFREMOV

In the nineteenth century – the “century of nationalism” – Europe celebrated the historical anniversaries. For the peoples (ethnic groups), who underwent a transformation “from peasant to nation” into a new era, the anniversary became an instrument of national self-identification and became a means of forming collective and historical memory. An important source for the reproduction of the process of preparation of anniversary celebrations and the reaction of Ukrainian society to this form of commemoration are the texts of Sergii Yefremov (1876–1939) – the founder of national journalism, a prominent historian of literature and public movements, academician of the VUAN. The author of the article argues that the focus of S. Yefremov’s attention as a public figure and publicist were always the phenomena and events that were considered by the Ukrainian movement as a means of national manifestation and demonstration of the

achievements of Ukrainian culture before the “world of empires” (anniversary of D. Mordovets, “Kotliarevsky’s anniversary” in Poltava, the anniversary of M. Lysenko, the anniversary of I. Nechui-Levitskyi). Holidays and anniversaries are interpreted in this context as elements of the “invention of tradition” and the creation of “places of memory” as necessary components of the “Ukrainian project” at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. It is noted that one of the forms of commemoration of prominent figures and digging events, in which S. Yefremov participated, was the publication of collective works. For example, on the occasion of the anniversary of Kotliarevsky’s “Aeneid”, an anthology “Vik” (“Age”) and almanac “In everlasting memory Kotliarevsky” was published. The analysis of S. Yefremov’s journalistic texts is based on the methodology of historical and collective memory and allows to trace the growing interest of the Ukrainian liberal-democratic elite to the construction of “places of memory” at the turning points of history.

Key words: Sergii Yefremov, commemoration, anniversary, “places of memory”, journalism, generation, “centuries of nationalism”.